

СТЕПАНЕНКО
Вікторія Анатоліївна,
аспірант ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький ДПУ імені Григорія
Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

ПРОБЛЕМА «БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ» В УМОВАХ РЕПРЕСИВНО- ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В УРСР 1930-х рр.

У статті розглянуто деякі аспекти функціонування карально-репресивних органів УРСР 1930-х рр. та їх трагічні наслідки для соціуму. На тлі сучасних демократичних перетворень в Україні робиться спроба осмислення уроків минулого – радянської тоталітарної системи 1930-х рр.. У запропонованому історичному огляді розкриваються масштаби застосування насильства каральних органів у всіх сферах суспільного життя, серед різних соціальних груп – наукової інтелігенції, військових, жінок і дітей. До розгляду запропонованої проблематики залучені спогади репресованих, історико-правові оцінки дослідників радянської системи 1930-х рр.

Ключові слова: репресії, терор, каральні органи, тоталітарна система, небезпека, тоталітарне суспільство.

В статье рассмотрены некоторые аспекты функционирования карательно-репрессивных органов УССР 1930-х гг. И их трагические последствия для социума. На фоне современных демократических преобразований в Украине делается попытка осмысления уроков прошлого - советской тоталитарной системы 1930-х гг. В предложенном историческом обзоре раскрываются масштабы применения насилия карательных органов во всех сферах общественной жизни, среди различных социальных групп - научной интеллигенции, военных, женщин и детей. К рассмотрению предложенной проблематике привлечены воспоминания репрессированных, историко-правовые оценки исследователей советской системы 1930-х гг.

Ключевые слова: репрессии, террор, карательные органы, тоталитарная система, опасность, тоталитарное общество.

The article deals with some aspects of punitive and repressive of the Ukrainian SSR 1930s. And their tragic consequences for society. Against the backdrop of current democratic transformations in Ukraine is an attempt to comprehend the

lessons of the past - the Soviet totalitarian system 1930's. The proposed historical review reveals the extent of the punitive organs violence in all spheres of social life among different social groups - scientific intelligence, military, women and children. To consider the proposed issues involved repressed memories, historical and legal assessment of the Soviet system researchers 1930's.

Keywords: *repression, terror, punitive organs, totalitarian system, the danger totalitarian society.*

Найбільшою земною цінністю є життя людини, впродовж якого реалізуються її ціннісні прагнення, здійснюється соціально-корисна програма індивідуума, яка з гуманістичних позицій оцінюється соціумом. Водночас в тоталітарному суспільстві особиста траєкторія життя підпорядковується системі примусів економічних, політичних, світоглядних, інтереси колективу абсолютизуються, особистості – знецінюються. Розгляду цієї проблематики в площині «людина-система-суспільство» присвячено чимало праць вітчизняної історіографії.

Функціонування жорстокої репресивно-каральної машини тоталітарної системи УРСР 1930-х рр., розглядається в наукових розвідках В.Д. Гончаренка, В.Д. Бабкіна, Б. Бажанова, С. Білоконя, В. Брачева, В. Коцура, О.Л. Копиленка, С.В. Кульчицького, О.М. Мироненка, А.Й. Рогожина, І.Б.Усенка, В.А. Чеховича, Ю. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.Н. Ярмиша та ін.

Відомо, що вже на початку утвердження радянської тоталітарної системи вона стала предметом дискусій учених різних країн світу, проте лише після розпаду СРСР з'явилися нові можливості для глобального вивчення дослідниками розсекречених архівних документів, що сприяло появі об'єктивних оцінок цього болючого питання. Історики, які аналізували каральну політику репресивно-тоталітарної системи, концентрувалися передусім на найжорстокіших та найбільш масових її проявах. Наприклад, репресії проти родин дійсних чи уявних опонентів радянської влади застосовувалися, як елемент державного терору.

У даній статті робиться спроба розкрити трагічну долю такої категорії репресованих, як жінки і діти, показати знецінення поняття «безпеки життя в умовах утвердження тоталітаризму в УРСР в 1930-х рр.».

Актуальність цієї проблематики особливо зростає сьогодні, коли Українська держава відстоює свою незалежність у боротьбі з проросійськими сепаратистами на сході країни. Саме тому найбільш незахищеними соціальними групами є літні люди, жінки і діти. Породжені тоталітаризмом жорстокість, зневажання прав людини сьогодні домінують в окупованих терористами східних областях України. Водночас витоки державного терору проти власних громадян слід поглиблено вивчати сьогодні.

Наслідки репресивної, інформаційно-статистичної та юридичної підготовчої роботи сталінського режиму попередніх 1933–1936 рр. далися взнаки в 1937 р. Він був цілком готовий до здійснення масштабних каральних акцій проти дійсної та уявної опозиції спільно з членами їх сімей.

Останнього весняного місяця 1937 р. стартувала масштабна кампанія з виселення осіб, виключених у попередні роки з лав ВКП(б), з великих міст СРСР. Цей репресивний захід за постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 23 травня розповсюджувався і на членів родин різних категорій «ворогів» радянської влади. У документі зазначалося: «Усі сім'ї троцькістів, зінов'євців, правих децистів і учасників інших антирадянських терористичних та шпигунських організацій, розстріляних та засуджених до позбавлення волі на терміни від 5 років та більше, – з Москви, Ленінграду і Києва виселяти у непромислові райони Союзу з прикріпленням на проживання до визначених пунктів» [3, 186]. Визначалися місця вислання: республіки Середньої Азії, Башкирія, Красноярський край, Північна, Кіровська, Оренбурзька, Омська та Челябінська області. Виселення затверджувалося начальниками місцевих управлінь НКВС, після чого кожній родині давали п'ять днів на збір речей. До місця вигнання кожна сім'я мусила діставатися самотійно [6, 8]. Характерно, що термін такої форми покарання не вказувався, а тому кожна сім'я, відправляючись у далеку дорогу, не знала, як довго триватиме її життя у вигнанні.

Перебуваючи в центрі цієї кампанії, особисто контролюючи її перебіг, Й. Сталін одразу після процесу над військовими 19 червня 1937 р. доручив

НКВС негайно вислати з Москви дружин арештованих воєначальників М. Тухачевського, А. Корка, І. Уборевича, Я. Гамарника, Я. Рудзутака, Р. Ейдемана, Б. Фельдмана, Я. Магаліфа, Г. Ягоди, Я. Лівшиця, К. Радека, а також із Києва – дружину І. Якіра [3, 248]. Усі згадані жінки (більшість із дітьми) опинилися в Астрахані. З ними разом перебувала і дружина репресованого «улюбленця партії» М. Бухаріна – Ганна Ларіна та навіть хатня робітниця Я. Рудзутака, котру покарали в такий спосіб просто «за компанію». Щоправда, незабаром ці «м'які» репресивні заходи були змінені на нові – більш радикальні.

Суворий режим утримання, важка робота й жорстокі обмеження були нічим порівняно з тими муками, яких зазнавали жінки через розлучення зі своїми дітьми. Деякі з них свавільним рішенням адміністрації таборів не діставали з волі вісточок про те, де перебувають їхні сини й доньки, хто доглядає за ними, як вони влаштовані.

Черговий акт випробувань, які радянська влада приготувала для жінок, чий чоловіки були розстріляні чи покарані в інший спосіб, починався вже після оголошення їм рішення Особливої наради при НКВС СРСР. Це 8 чи 5 років таборів ГУЛАГ.

Дорога засуджених до місць позбавлення волі була надто довгою, оскільки після в'язниці вони потрапляли спочатку на «пересилку» – транзитні пункти, звідки вже сформовані етапи відправлялися до таборів. Л. Разгон так описує «пересилку»: «Це липкий бруд, що залишився від попередніх етапів; воші та клопи; кількогадинні черги до лазні, де дають одну ряжку води, якою можна лише розмазати бруд по тілу; прожарювання, в якому дивовижним способом на одязі згоряло хутро та плавилися гудзики, але виживали [натільні] комахи [паразити]... Й невгамовний голод, оскільки на пересилці майже легально можна було не годувати арештантів; пограбування обслугою, звіряча лють охорони...» [5, 187].

Терміни перебування на пересильних пунктах були різними і для окремих ув'язнених, і для цілих етапів. Для декого це був лише перевалочний пункт, з

якого вирушали вже через декілька днів. Інші знаходилися тут по кілька місяців [1, 226–227].

Жахи своєї дороги до табору з немовлям описала дружина розстріляного у 1937 р. політпрацівника Балтійського флоту Марія Сандрацька: «Вісімнадцять днів їхали ми до Томська... Води гарячої не було. На наше прохання конвоїр на зупинках приносив холодну воду. Ми її гріли на буржуйках, але її не вистачало на те, щоб хоч би підмити дітей, випрати пелюшки. До того ж холод був такий, що розгортати дітей не можна було. Довелося винайти інший спосіб. Коли вранці нам приносили пайки хліба, шматочки якого були приколоті дерев'яними паличками, ми їх зберігали. Цими паличками ми зшкрябували кал з пелюшок, які витягали з-під дитини, не розгортаючи їх». Нещасні матері, не маючи води, іноді прали пелюшки в калюжах, а потім сушили їх просто на власному тілі [2, 262–263]. І такі приклади були непоодинокі. У такому становищі перебувала більшість невільниць з дітьми.

Прибуття до табору супроводжувалося такою ж принизливою процедурою, як і в тюрмі, одразу після арешту.

Долі жінок, які провели у сталінських таборах багато років, свідчать, наскільки жорстким був політичний терор не лише в фізичному сенсі, а й у морально-етичному, ідеологічному, що руйнувало суспільну свідомість.

У кожній акції проти членів «ворожих» родин страждали діти. Їх відправляли разом із дорослими у табори, розподіляли по спеціальних дитячих будинках, аби дати їм «правильне», «колективне» виховання, зруйнувати «соціально чужі» сім'ї. Тисячі осиротілих дітей опинилися на вулиці й поповнили армію безпритульних.

В період формування тоталітарного суспільства в УРСР також сформувалася потужна система надзвичайних органів, яка мала розгалужений каральний апарат зі своїми губернськими, повітовими відділами, збройними силами, виробленими та використаними на практиці методами боротьби з політичними противниками. Владні структури (Політбюро ЦК КП(б)У,

ВУЦВК, РНК УСРР) вважали своїми політичними противниками представників «буржуазної інтелігенції». Характерно, що сама приналежність до цієї соціальної групи давала підставу для переслідувань тоталітарним режимом. Цю думку підтверджують слова теоретика надзвичайщини М.Лациса: «Не шукайте у справі звинувачувальних доказів про те, чи повстав він (заарештований) проти Ради зброєю чи словом. По-перше, ви повинні його спитати, до якого класу він належить, якого він походження, яка його освіта і яка його професія. Ці питання повинні вирішувати долю звинуваченого» [4, 128].

Отже, масові політичні репресії майже проти всіх верств населення були спричинені різними процесами політичного, соціально-економічного та психологічного характеру. Основними мотивами їхнього виникнення стала стратегія безкомпромісної, насильницької зміни суспільного ладу, боротьби за владу, намагання зберегти та зміцнити її у будь-який спосіб. Результатом цієї боротьби були мільйони ні в чому не винних жертв. Для досягнення кінцевої мети – побудови радянської тоталітарної держави, що базувалася на повному контролі над усіма сферами життя суспільства, – панівною комуністичною ідеологією виправдовувалися будь-які засоби, передусім, насильство, примус та жахливі репресії – в'язниці, концентраційні табори, рабська праця засуджених в копальнях півночі та на лісопоземках Сибіру. У 1930-ті рр. відбувається зміцнення поняття «безпечне життя» громадян УРСР.

Кожної миті людину могли звинуватити каральні органи у зраді, шпигунстві, віднести до категорії «ворогів народу». Уроки минулого спонукають нас сьогодні рішуче вдосконалювати європейські демократичні цінності – безпечне життя, свободу творчості, соціальні гарантії, тощо. Водночас подальшого наукового пошуку потребує проблема соціалізації і «професійної кар'єри» жінок та дітей «ворогів народу» після відбуття термінів покарання, розвінчання культу особи Сталіна, в умовах «хрущовської відлиги» і наступних десятиліть «застою» радянської системи.

Список використаної літератури

1. *Гінзбург Е. С.* Крутой маршрут : хроника времен культа личности / Евгения Семеновна Гинзбург. – М. : Сов. писатель, 1990. – 601, [1] с., [8] л. ил.
2. *Дети ГУЛАГа, 1918–1956* / сост. : С. С. Виленский [и др.]. – М. : МФД, 2002. – 628, [1] с.; 25 см. – (Россия. XX век : документы / Междунар. фонд “Демократия” (Фонд Александра Н. Яковлева) [и др.]).
3. *Лубянка* : Сталин и Гл. упр. госбезопасности НКВД, 1937–1938 / сост. : В. Н. Хаустов [и др.]. – М. : [Йель] : Междунар. фонд “Демократия” : Материк ; Изд-во Йел. ун-та, 2004. – 734 с. – (Россия. XX век : Документы / Междунар. фонд “Демократия” (Фонд Александра Н. Яковлева)).
4. *Мельгунов С.* Красный террор в России. 1918–1923. – М. : СП “РУСО”, “PS”, 1990. – 208 с.
5. *Разгон Л. Э.* Непридуманное : Повесть в рассказах / Лев Эммануилович Разгон. – М. : Книга, 1989. – 285, [2] с., [1] л. портр. – (Время и судьбы).
6. *Узницы «АЛЖИРа»*: Список женщин-заключённых Акмолинского и других отделений Карлага / Ассоц. жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во “Мемориал”; сост. : В. М. Гринёв, В. В. Горецкий [и др.]. – М. : Звенья, 2003. – 568 с., ил.
7. *Шаповал Ю.* Всеволод Балицкий : особа, час, оточення / Ю. Шаповал, В. Золотарьов. – К. : Стилос, 2002. – 466 с.